

İSLAM ŞEHİRLERİNDEKİ KENT VE ÇEVRE UYGULAMALARININ SÜRDÜRÜLEBİLİR VE DİRENÇLİ KENT BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

M. Miraç ASLANⁱ 

Öz

Kentler tarih boyunca nüfus, iklim, savaş, vb. etmenlere bağlı olarak baskı altında kalmıştır. Kentlerin karşı karşıya kaldıkları sorunların çözümü, kent yönetimlerinin yaklaşımlarına bağlı olarak farklılık göstermiştir. İslam inancına bağlı olarak yönetilen kentlerin kent ve çevre üzerine uygulamaları bu makalenin konusunu oluşturmaktadır. Coğrafi ve kültürel farklılıklar olmasına rağmen İslam kentlerinde kent ve çevre yönetimine ilişkin başarılı ve etkin uygulamaların oluşu dikkat çekmektedir. Yakın döneme ilişkin kavramlar olarak yer alsa da temel itibarıyla kentin sürdürülebilir ve dirençli olmasının sağlanması kentler için zamandan bağımsız bir gereksinimdir. Buna bağlı olarak bu çalışma, İslam şehirlerindeki kent ve çevre uygulamalarının sürdürülebilir ve dirençli kent bağlamında incelenmesini amaçlamaktadır. Betimleyici bir yöntemle ele alınan bu çalışma, İslam kentlerindeki iyi uygulama örneklerini inceleyerek bu uygulamaların sürdürülebilir ve dirençli kent ile ilişkisini ortaya koymaktadır. Bunun yanında Cordoba, Granada, İsfahan ve İstanbul başta olmak üzere İslam inancının kent yönetimlerinin yaklaşımlarını ve yöntemlerini nasıl etkilediği somut örneklerle desteklenmektedir. Çalışmada elde edilen sonuç, uygulandığı dönemler itibarıyla İslam şehirlerindeki uygulamaların, kent ve çevre noktasında kentleri sürdürülebilir ve dirençli hale getirdiği yönündedir.

Anahtar Sözcükler İslam Şehri, Sürdürülebilirlik, Dirençlilik, Kent, Çevre.

EXAMINATION OF URBAN AND ENVIRONMENTAL APPLICATIONS IN ISLAMIC CITIES WITHIN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE AND RESILIENT CITIES

Abstract

Cities have been under pressure throughout history due to factors such as population, climate, war, etc. The solutions to the problems faced by cities have varied depending on the approaches of city administrations. The applications of cities governed according to Islamic beliefs regarding the city and its environment constitute the subject of this article. Despite geographical and cultural differences, the existence of successful and effective applications in urban and environmental management in Islamic cities is noteworthy. Although these concepts are associated with the recent period, ensuring the sustainability and resilience of cities is a timeless requirement for cities. Accordingly, this study aims to examine urban and environmental applications in Islamic cities within the context of sustainable and resilient cities. Adopting a descriptive approach, this study examines examples of good application in Islamic cities and reveals the relationship between these applications and sustainable and resilient cities. Furthermore, it provides concrete examples of how Islamic beliefs influenced the approaches and methods of city management in Cordoba, Granada, Isfahan, and Istanbul, among others. The study concludes that, during the periods in which they were implemented, the applications in Islamic cities made cities sustainable and resilient in terms of urban and environmental aspects.

Keywords Islamic City, Sustainability, Resilience, Urban, Environment.

JEL Codes H83, Q56.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı Çalışma, araştırma ve yayın etiğinin gerektirdiği kurallar gözetilerek hazırlanmıştır. Etik kurul onayını gerektiren bir durum içermemektedir.

Finansal Destek ve Çıkar Beyanı Makalenin yazarı, herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder. Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

GİRİŞ

Dünyada nüfus, kentlerde yoğunlaşarak artmaktadır. Artan kentsel nüfus, beraberinde konut yetersizliği, yeşil alanlara erişememe, trafik, yoksulluk, sosyal eşitsizlik gibi birçok sorunu beraberinde getirmektedir. İklim değişikliğinin kent üzerinde giderek belirginleşen etkileri ve çevre üzerindeki baskıları, kentlerdeki sorunları pekiştirmektedir. Bu duruma, özellikle

ⁱ Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. ORCID: 0000-0001-8747-7036. E-posta: miracaslan@gantep.edu.tr

Gönderim (Submission): 27.01.2026 Kabul (Acceptance): 23.03.2026

kentlerde giderek artan enerji ihtiyacının karşılanabilmesi için fosil yakıta dayalı enerji tüketimi de eklendiğinde, kentleri çevresel anlamda dirençsiz kılan bir manzara ortaya çıkmaktadır (Toprak & Sivrikaya, 2025). Buna bağlı olarak kentlerde çevre bağlamında dirençliliğin sağlanması, kentsel hizmet alanlarında sürdürülebilir uygulamalarla mümkün olmaktadır. Dirençlilik, kentsel alanda her ne kadar karşılaşılan bir şok ya da meydana gelen bir stresle mücadele edebilme yetisi olarak görülsede olası bir riskin önüne geçilmesi, dirençlilik içerisinde değerlendirilmektedir (Bueno, vd., 2021, ss. 1-2).

Kentler, tarih boyunca insanların yoğun olarak bir arada yaşadığı geniş alanları oluşturmuştur. Dolayısıyla bu alanlar tarih boyunca nüfus, iklim, savaş, ekonomik krizler, küreselleşme başta olmak üzere birçok etmene bağlı olarak değişim ve dönüşüm içerisinde olmuşlardır. Söz konusu alanların konjonktürel gelişmelere bağlı olarak yaşadığı değişim ve dönüşüm de kentler üzerinde bir baskı oluşturmuştur. Bu sebeple kentler, karşılaştıkları sorunlar karşısında dirençli bir formda olmalı ve sürdürülebilir uygulamalar benimsemelidir. Kentler, karşılaştıkları sorunların çözümü, ihtiyaçların karşılanması ve gelişimlerini devam ettirebilme noktasında farklı stratejilere ve yönetim yaklaşımlarına sahiptir. Bu farklılığın ortaya çıkmasında kentlerin sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel vb. birçok gerçekliği etkilidir. Kentte hâkim olan inanç sistemi, bu gerçekliklerden önemli birini oluşturmaktadır. Çalışma, bu minvalde İslam inancının etkili olduğu kentleri incelemektedir. İslam inancı, insanlardan yaşam ihtiyaçları için doğal çevreden yararlanmalarını ve doğal çevreyi korumalarını şart koşturmaktadır (Mortada, 2002, s. 717). Dolayısıyla İslam inancı, insana çevreyi koruması gerektiği yönünde bir sorumluluk yüklemektedir. Bu sorumluluğun yerine getirildiği kentsel pratikler, çalışma içerisinde yer almaktadır. İslam kentlerinin coğrafi ve kültürel farklılıkları olmasına rağmen kent ve çevre yönetimine ilişkin başarılı ve etkin uygulamalara sahip oluşu dikkat çekmektedir. Sürdürülebilirlik ve dirençlilik kavramları her ne kadar yakın döneme ilişkin kavramlar olsalar da kentler için zamandan bağımsız gereksinimlerini oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle sürdürülebilirlik ve dirençlilik kavramlarının, kentlerde yaşanabilirlik düzeyini artırması başta olmak üzere birçok noktada sağladığı katkıya bağlı olarak günümüz konjonktüründe sahip olduğu yer ve önem, geçmiş dönem kentleri için de geçerlidir. Bu nedenle çalışmada, İslam kentlerinde örnekleri bulunan sürdürülebilir uygulamalar incelenmiş ve kentlerde çevre alanındaki dirençliliğe katkılarına dikkat çekilmiştir. Bu çalışmanın amacı, İslam şehirlerinde yer alan kent, çevre uygulamalarının sürdürülebilir ve dirençli kent bağlamında incelenmesidir. Çalışma betimleyici bir yöntemle ele alınmaktadır. Sürdürülebilirlik ve dirençlilik kavramlarının irdelendiği kavramsal çerçevede, bu kavramların kentlerdeki karşılığına da yer verilmektedir. Çalışma kapsamında incelenen Cordoba, Granada, İsfahan, İstanbul ve diğer bazı İslam şehirlerindeki kent ve çevreye ilişkin uygulamalar, İslam kentlerinde sürdürülebilir uygulamaların olduğunu göstermektedir. Bu uygulamalar, aynı zamanda kentleri iklime karşı dirençli hale getiren ve kentlerde çevresel dirençliliğin sağlanmasına katkı sağlayan bir boyuta sahiptir. İncelenen kentlerde yer alan uygulamaların meydana gelmesinde ve kent yönetimlerinin çevre yaklaşımlarında İslam inancının çevreye bakışı ve insana yüklediği sorumluluğun önemli bir yeri vardır. İslam inancının, kent yönetimlerinin çevre yaklaşımlarını ve yöntemlerini nasıl etkilediği çalışmada yer verilen uygulama örnekleriyle desteklenmiştir. Buradan hareketle çalışmada elde edilen genel sonuç, İslam şehirlerindeki çevre uygulamalarının, kentleri sürdürülebilir ve dirençli hale getirdiği görüşündedir. Bu sonucun ortaya çıkmasında İslam kentlerinin su yönetimi, kentsel planlama, iklimlendirme, yeşil alan kontrolü, hayvan hakları, sosyal adalet ve çevre bilincinin pekiştirilmesi gibi birçok alanda sahip olduğu uygulamalar pay sahibidir. Sonuç olarak İslam kentlerinin kent ve çevre alanında sahip olduğu yetkinlik sürdürülebilirliğin ve dirençliliğin sağlandığı uygulamalar ile İslam inancının gereklilikleri ve öğretileri arasındaki birliktelikten meydana geldiği anlaşılmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kentler, insanların bir arada yaşadığı en geniş alanlardır. Dünyada nüfusun ve insan ihtiyaçlarının artması, kentlerin ve çevrenin birtakım sorunlarla karşılaşmasını beraberinde getirmektedir. Bunun yanında ihtiyaçların artması, kent yönetimlerinin ihtiyaçlara cevap verebilir durumda olmasını da gerekli kılmaktadır. İnsanların ihtiyaçlarına yönelik hükümler içeren İslam inancı şehir, kentleşme ve çevre konularıyla da yakından ilişkilidir. Bu ilişki, inancın ilk dönemlerinde inşa edilen kentlerden başlayıp günümüze kadar devam etmiştir. Buna bağlı olarak İslam kentleri, kendine yetebilen bir kentleşme yaklaşımıyla kentleşmenin yanında ekonomik, sosyal, çevresel boyutları da barındıran kapsayıcı bir kentleşme yaklaşımına sahiptir. Bu yaklaşım, sahip olduğu değerlerle ve uygulamalarla kentlerde sürdürülebilirlik ve dirençlilik kavramlarıyla örtüşmektedir (Shojaee & Paeze, 2015, s. 231).

Doğal kaynakların azaldığı, çevresel bozulmanın arttığı ve çevre üzerindeki baskının her zamankinden daha fazla olduğu günümüz konjonktürü, karşılaştığı sorunlara yönelik bir çözüm arayışı içerisindedir. Çevrenin maruz kaldığı sorunlar karşısında bir çözüm önerisi olarak öne atılan sürdürülebilirlik kavramı, Brundtland Raporu'nda gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini tehlikeye atmadan bugünün ihtiyaçlarını karşılamak olarak tanımlanmıştır (Birleşmiş Milletler, 1987, s. 41). Bu bağlamda sürdürülebilirlik gerek kamu gerekse özel sektör olsun, kuruluşların kendi faaliyetlerini gerçekleştirirken çevresel, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan ortaya çıkan olumsuz etkileri en aza indirmekle yükümlü olduğunu ifade etmektedir. Ortaya çıkan bu yükümlülük kentleri de kapsamaktadır. Dolayısıyla kent yönetimleri, kentsel hizmetlerin sunumunda sahip olduğu motivasyonların arasına sürdürülebilirliğe ilişkin ilkeleri de eklemek durumdadır. Bu durum, yeni kent kavramları olan eko şehir, akıllı şehir, sakin şehir (*cittaslow*), çevre dostu şehir, sürdürülebilir şehir gibi kavramlar içerisine sürdürülebilirliği entegre etmiştir (Bibri, 2021, s. 2).

Küresel ısınma, biyoçeşitlilik kaybı, kuraklık riski, artan karbon salınımı gibi birçok etmen, iklim değişikliğinin etkilerinin artmasıyla daha belirgin hale gelmiştir. İklimle bağlı bir krizin ortaya çıkışının yanı sıra gelir adaletsizliği, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, etik ihlalleri, savaşlar ve istilalar gibi konuların oluşturduğu sorunların etkileri kentlere yansımaktadır. Kentlerin karşılaştığı bu duruma bir çözüm üretebilmesi ve üretilen çözümün etkin olabilmesi için sürdürülebilir yöntemlere başvurulması gereklidir. Bu noktada gelecek nesillerin ihtiyaçlarından ödün vermeden mevcut toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasını amaçlayan sürdürülebilirlik, kent yönetimleri ve toplumlar tarafından benimsenen bir boyuta erişmektedir. Dolayısıyla sürdürülebilirliğin kente yansması olarak ifade edilen kentsel sürdürülebilirlik, sürdürülebilirlik ile kentsel hizmetler arasında bir konumda yer almaktadır (Michael, vd., 2014, s. 491). Kent için önem taşıyan bu iki dinamiğin birlikteliğiyle ortaya çıkabilecek olan sürdürülebilir kent olgusu, dirençlilikten bağımsız düşünülmemelidir. Çünkü kentlerin tehlikelere, doğal afetlere ve risklere karşı da hazırlıklı olmaları ve çözüm üretebilmeleri gereklidir. Bu gereklilik, dirençliliğe işaret etmektedir (Öztürk & Demirel, 2021, s. 26). Kavram, ortaya çıkışı itibarıyla biyoloji ve ekoloji bilimleri menşeli olsa da günümüzde genellikle iklim değişikliğine uyum, sürdürülebilirlik, afet riskinin azaltılması, yoksulluğun azaltılması ve planlama çalışmalarında kullanılmaktadır (Figueiredo, vd., 2018, s. 9). Bu kavramın kente yansması ise kentsel dirençlilik kavramının ortaya çıkışıyla gerçekleşmiştir. Kentsel dirençlilik herhangi bir kentsel sistemin, paydaşlarıyla birlikte, karşılaştığı tüm şok ve streslere rağmen sürekliliğini korurken, sürdürülebilirliğe de doğru ve olumlu bir şekilde uyum sağlayıp dönüşüm geçirme yeteneği olarak tanımlanmıştır (UN-Habitat, 2018, s. 19). Buna bağlı olarak kentlerde ortaya çıkan sorun ve ihtiyaçlara karşı üretilen çözümlerin de sürdürülebilirliği ve sürekliliği olan bir yapıda olması beklenmektedir. Dolayısıyla kent ve çevre alanında ortaya çıkan sorunların çözümünde ve ihtiyaçların karşılanmasında, sürdürülebilirliği ve dirençliliği sağlayıcı yöntemlerin belirlenmesi önem taşımaktadır.

İSLAM KENTLERİNDE KENT VE ÇEVRE UYGULAMALARI

İnsanın etik sorumlulukları yalnızca genel ahlak ilkeleriyle sınırlı değildir; semavi dinler de vazettikleri kurallarla çevre sorunlarının çözümünde önemli bir rol üstlenmektedir. Müslümanlığın kutsal kitabı olan Kur'an'da yer alan çevreye ilişkin ayetlerde, İslam inancında çevrenin yerini, insanın çevreye karşı olan sorumluluğunu ve çevreye ilişkin öğretileri yer almaktadır (Keleş, vd. 2019, ss. 276-277). İslam şehirlerindeki kent ve çevre uygulamaları; içeriği, yöntemi ve amacı bakımından birçok farklı dinamikten beslenmektedir. Bu dinamik kimi zaman üzerinde kurulmuş olduğu medeniyetin izlerini taşır, kimi zaman kurulduğu coğrafyada hâkim olan kültürün izlerini taşır. Dünyanın farklı yerlerinde kurulmuş olan İslam kentlerinin ortak yönü kente ve çevreye İslam inancının yaklaşımlarının ve gerekliliklerinin hâkim oluşudur. İslam inancı, çevreyi insanın emrine verilmiş bir kaynak olarak görürken; ona halifelik sıfatıyla çevreyi muhafaza etme sorumluluğunu da yüklemiştir. Bir başka ifadeyle İslam inancına göre çevreye saygı göstermek; sadece etik ya da estetik bir tercih değil, İslam inancının gerekli kıldığı görevlerdendir (Karşı, 2012, ss. 97-106). İslam inancının çevre yaklaşımına, İslam inancının kitabı olan Kur'an'da yer alan çevre ile ilgili ayetlerde ve İslam Peygamberi'nin çevreye yönelik öğretilerinde rastlamak mümkündür. İslam inancında insana çevre konusunda bir sorumluluk yüklenmiştir. Örneğin İslam inancının kutsal kitabı Kur'an'da, denizde ve karada yaşanan bozulmaların insan temelli bir durum olduğu ifade edilmiştir (Gezer, 2008, s.148). Buna ek olarak kıyamet kopuyor olsa dahi bir kişinin elindeki fidanı dikmesi gerektiğinin ifade edildiği peygamber öğretisi, insanın çevreye karşı sorumluluğunu vurgulamaktadır (al-Mizan Dünya Çevre Sözleşmesi, 2022). Dolayısıyla bu sorumluluğun yansımalarına, İslam şehirlerindeki kent ve çevre uygulamalarında rastlamak mümkündür. Çalışmada incelenen kentlerdeki çevreye yönelik uygulamalar, bu yansımaların somut çıktılarını oluşturmaktadır.

Çalışma, betimsel araştırma tekniği kullanılarak oluşturulmuştur. Öncelikle sürdürülebilirlik ve dirençlilik kavramlarına ilişkin literatür taraması sonucunda bir kavramsal çerçeve çizilmiştir. Sonrasında İslam şehirlerindeki kent ve çevre uygulamalarının sürdürülebilir ve dirençli kent bağlamında değerlendirilmesi, kentlerdeki uygulama örnekleriyle desteklenerek yapılmıştır.

Cordoba

Temelleri Fenikeliler tarafından atılan kentteki ilk yerleşimin M.Ö. 3000 yılına uzandığı bilinmektedir. Konum itibarıyla Atlas Okyanusu'nun 200 km uzağında ve deniz seviyesinden 100 metre yükseklikte, Guadalquivir nehrinin kenarında yer almaktadır. Bir başka ifadeyle İber yarımadasının güneyinde, günümüzde Sierra Morena olarak adlandırılan dağın eteklerinde tarihi Baetis Nehri kenarında yer almaktadır (Adıgüzel, 2016; Irwing, 2002, s. 451). Kentin öne çıkan kent ve çevre uygulamaları yeşil bina, su yönetimi ve atık su yönetimi üzerinedir. Cordoba şehrinde konutların yapıları avlu ile ağaçların yer aldığı bir düzene sahiptir. Bu düzen, konut yapısı içinde bir mikro iklim oluşturduğu gibi günümüzdeki yeşil bina yapısıyla kısmi benzerlik göstermektedir. Cordoba evlerinin sahip olduğu bu avlulu yapı tipolojisi, içerisinde bahçeciliği de barındıran Patio Kültürü olarak da isimlendirilmektedir. Günlük yaşamın önemli bir parçası olan bu evler ve duvarları beyaz badanalıdır. Ayrıca döşemeler, dekoratif bir görünümün ötesinde zeminin neminin terlemesine ve atmosferi serinletmesine de katkıda bulunmaktadır (UNESCO, 2014).

İslam medeniyeti, geçmiş dönemde dünyanın sulama tekniklerini kapsamlı bir şekilde derleyip geliştirmiştir. Bunun örneklerine Endülüs'te yaygın olarak rastlamak mümkündür (Roldán ve Moreno, 2010). Örnek olarak Cordoba'da gelişmiş su kanallarından söz edilebilir. Gelişmiş su kanalları (Acequia sistemi), kaynaklardan getirilen suların yer altı ve yüzeyden taşınarak konutlara ve tarlalara ulaştırılmasını sağlamıştır (Fernald, vd., 2012, ss. 2999-3000). Bu sistem su toplama tekniklerinden biri olan kanat sistemine benzeyen, sürdürülebilir ve enerji

harcamayan bir su altyapısına sahiptir (Kamash, 2012; Martos-Rosillo, vd., 2019, s.2). Cordoba kentindeki avlulu evlerin olduğu konut tipolojisi ve suyun kaynaklardan konutlara ve tarlalara ulaşması sürecinde kullanılan yöntemler, günümüzdeki yeşil bina yapısı ve sürdürülebilir su yönetimi yöntemleriyle örtüşmektedir. Bu örtüşme, Cordoba kentindeki uygulamalar, kenti çevre ve sürdürülebilirlik yönüyle dirençli bir konuma taşımaktadır. Özellikle azalan doğal kaynaklardan biri olan suyun, sürdürülebilir yöntemlerle kent içerisinde kullanımının sağlanmasında kentin ihtiyaçları karşılanırken etkin kaynak yönetiminin gerçekleştiği de görülmektedir.

Granada

İspanya'nın güneyinde yer alan ve deniz seviyesinden 689 metre yükseklikte kurulmuş olan şehir, Sierra Nevada dağının kuzeybatı eteklerinde, Genil Irmağı'nın sağ ve bu ırmağa şehrin içinde kavuşan Darro çayının her iki yakası boyunca uzanmaktadır (Parlak, 2025; Özdemir, 1996, s. 51). Öne çıkan kent ve çevre uygulamaları bahçecilik, su mimarisi ve yeşil mimari/yeşil bina üzerinedir. Bitki örtüsünün sıcak ortamlarda insan konforunu artırdığı bilinmektedir. Bu noktada bahçecilik ile avlulu yapıların bir sentezi olarak Generalife yapısı Granada'daki ilk örneği ifade etmektedir. Üretim, estetik ve iklim etkilerinin bir arada olduğu bu yapı tipolojisi, kentsel yeşil alanların ölçeğinin genişlemesinde pay sahibi konumdadır (Grote, 2019, s. 4). Suyun buharlaşmasına bağlı olarak ortaya çıkan serinliğin iklimin etkilerini azaltmakta olduğu da eklenmelidir (Gillner, vd., 2017). Su yönetiminin tarih içerisinde hem sosyal hem de ekolojik bir boyutunun olduğu Granada kentindeki uygulamalarla anlaşılmaktadır. İçeriğindeki aynalı havuzlar, durgun su yüzeyleri ve akıntılı fiskiyeler ile Granada su yönetimi içerisinde hem psikolojik bir dinginlik hem de mikro bir iklim sağlamaktadır (Civantos, vd., 2023, ss. 7-11).

Granada'da kentsel yapılaşma, altyapı ve konutlarda çevre dostu bir karakteristiğe sahiptir. Elhamra Sarayı, kentin sahip olduğu doğa ile çevreci yapılaşma yaklaşımının birlikte görüldüğü önemli bir örnek olarak yer almaktadır. Günümüz terminolojisi içerisindeki eko-mimari olarak değerlendirilecek bu yapı, önemli çevre dostu enstrümanlara sahiptir (Sirror, 2024, ss. 1-2). Örneğin Elhamra ve Generalife, Magribi bahçecilik geleneğini, suyun estetik kullanımını ve üretim ve eğlence bahçelerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu yönüyle Avrupa'da bilinen en eski teraslı patchwork alanlarından biri konumundadır (UNESCO, 2009). Estetik ve zarafetin yanında su yönetimi açısından önemli mühendislik uygulamalarını barındıran Elhamra Sarayı, diğer dinlerde olduğu gibi İslam dininde de suyun öneminin vurgulandığı önemli bir eserdir. Suyun saraya ulaşımı için nehir yatağını yükselterek suyun kendi enerjisi ile akmasını sağlayan, bir su basıncı yaratan baraj inşa edilmiş, saraya ulaşan su portakal ağaçlarının ve yürüyüş yollarının içinden geçerek dolaşım serüvenine başlamıştır. İklimin buharlaştırıcı etkisi dikkate alınarak kurgulanan bu sistemde; suyun avludaki havuza ince bir kanalla aktarılması, iç mekândaki psikolojik, akustik ve iklimsel konforu dengelemiştir (Bilgiç & Hosny, 2019, ss. 66-75). Dolayısıyla değdiği her yere yaşam veren ve birçok yönüyle yeni yaşam şekillerini yaratan bu element, doğaya zarar vermeden de yönetilebilecek bir akılda modern bir mimariye dönüşmüştür. Bir başka ifadeyle doğaya zarar vermeden bir eko-mimari oluşturabileceğinin göstergesi olarak Alhamra sarayı, su yönetimi noktasında ekolojik bir bina örneği olarak yer almaktadır.

İsfahan

Orta İran'da, büyük Zagros Sıradağları'nın orta bölümü ile Deşt-i Kevir Çölü arasında yer alan ve denizden yüksekliği ortalama 1600 metre olan şehir, dağlar ve ovalardan meydana gelmektedir (Şahsi, 2024). İsfahan'da kent ve çevre alanında öne çıkan uygulamalar, su yönetimi alanındadır. Suyun kente ulaştırılmasından kentte su dolaşımının sağlanmasına kadar kullanılan sistem, suyun dağıtımında ve suyun temiz kalmasında etkin rol oynamaktadır. Kanat

sistemi adı verilen bu uygulama, dağların eteklerinden yeraltında kazılan eğimli tünellerle suyun buharlaşmadan şehre ulaştırılmasını mümkün kılmaktadır (Angelakis, 2025, s. 26). Bu sistem kente su tedarikinin ötesinde bir işleve sahiptir. Kanatlar, tarım ve çiftçiliğin başka türlü imkânsız olduğu çoğu kurak bölgedeki geleneksel aile çiftliklerine güvenilir su kaynağı sağlamaktadır. Bu yönüyle binlerce yıldır gıda ve geçim güvenliğinin sağlanmış olması, kent ekonomisine sunulan katkının temel boyutunu oluşturmaktadır. Bunun yanında hayatın temel unsuru olan suyun sağlanması, yörede insanların, bitkilerin ve hayvanların en zorlu iklim koşullarında hayatta kalmasını mümkün kılmıştır (Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2014, s. 1). Günümüzdeki formuyla bir sürdürülebilir su yönetimi uygulaması olarak kabul görebilecek olan İsfahan'daki bu uygulamanın, kentin su ihtiyacına cevap verdiği gibi yaşam, tarım ve iklimlendirme yönüyle de kente katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

Basra

Irak'ta yer alan Basra kenti, Bağdat'ın 420 km güneydoğusunda, Dicle ile Fırat nehirlerinin birleştiği noktanın 50 km güneybatısında yer almaktadır. Irak'ın denizle buluştuğu noktanın gerisinde, İran ve Kuveyt arasında kalan ve stratejik önemini korumaya devam eden kent, tarih boyunca da önemli yaşam alanlarından birini oluşturmuştur (İslam Düşünce Atlası, 2018). Kentin iklimi oldukça sert olup, kışları soğuk geçerken yaz aylarında kavurucu bir sıcaklık yaşanmaktadır (Bakır, 1992, s. 108). Basra, sahip olduğu sıcak ve kavurucu iklim dolayısıyla iklim dostu çevre uygulamalarına ihtiyaç duymaktadır. İhtiyaçlar ile çözümlerin birlikte hareket ettiği kentler, kendi potansiyellerine bağlı olarak çözümler sunmaktadır. Basra'da bir tür rüzgâr yönlendirme uygulaması olarak Badgir, hava bacalarıyla doğal serinlik üretmektedir (Mikaeili & Memluk, 2012, s. 137). Geleneksel anlamda bir rüzgâr yakalayıcısı olan bu uygulama, elektrik tüketmeksizin çalışan bir pasif çevresel teknoloji örneğidir.

İstanbul

İstanbul'da diğer kentlere benzer şekilde vakıflar tarafından gerçekleştirilen su yönetiminin sosyal adalet ilkesiyle birlikte sunulduğu sebil yönteminden bahsetmek mümkündür. Ancak çevre yönetiminin diğer kentlerden farklı olarak insanın çevreyi birlikte kullandığı canlılardan hayvanların ve ağaçların da odağa alındığı bir yaklaşımla gerçekleştirildiği görülmüştür. Vakıflar, kentlerde ortak yaşamın düzenlenmesinde aktif rol oynayan yapılardır. Ağaçlandırma faaliyetlerinde de görev alan bu yapılar, çevrenin yeşil bir forma kavuşmasında etkili olmuştur. Bunun yanında hayvanların sosyal yaşama entegre edilmesinin hem dini hem de sosyal temelleri olan İstanbul'da, kentin ortak yaşam alanlarından bazıları olan camiler, kütüphaneler, hanlar gibi yapılara kuş evleri inşa edilmiş, leylek ve kedilere özel bakım merkezleri kurulmuştur. Spesifik olarak bu isimle adlandırılan Gurabahane-i Laklakan, bunun en somut örneğidir (Erman, 2014, s. 458). “İnsanı yaşat ki Devlet yaşasın” şiarıyla vatandaşa hizmet sunan bu yönetim yaklaşımı, İslam dininin öğretileri doğrultusunda diğer canlıların da haklarını gözetmiştir. Bu yönüyle çevrenin korunması, canlı türlerinin yok olmaması, çevrenin yeşil olmasının sağlanması gibi birçok kalemde çevrenin sürdürülebilirliğine ve kentte çevresel dirençliliğin artmasına katkı sağlamıştır. İstanbul'da kent ve çevre yönetimi ilerleyen süreçte belediyelerin sorumluluğuna bırakılmıştır. Dersaadet Belediye Kanunu; su hizmetlerini yönetmek, mahallelerin güzelleştirilmesi, temizliği ve aydınlatılmasını sağlamak, kaldırım ve lağım şebekelerinin inşa ve tamirini gerçekleştirmek gibi bir dizi sorumluluğu belediyeye yüklemiştir (Oktay, 2011, s.62).

Diğer İslam Kentleri

İslam kentlerindeki kent ve çevre uygulamaları, yukarıda yer verilen örneklerle sınırlı değildir. İnançlar tarih boyunca kentleri birçok yönüyle etkilemiş; bu etkiler kent ve çevre

uygulamalarına da doğrudan yansımıştır. Yukarıda iyi uygulama bağlamında yer verilen örneklerin yanında Kahire, Bursa ve Edirne gibi kentlerde yer alan uygulamalar, İslam kentlerindeki kent ve çevre uygulamalarının kentlerin sürdürülebilirliğine ve dirençliliğine örnek teşkil etmektedir.

Erken Osmanlı Dönemi kentlerinden olan Bursa ve Edirne, şehir ve çevre dengesinin kurulduğu harmoni örnekleridir. Kentin ortak alanlarında yer alan şadırvan, aşevi, hamam, medrese ve bahçe gibi yapılar; yalnızca fiziksel mekânlar değil, aynı zamanda çevreyle iç içe yaşam alanları oluşturmaktadır. Külliye veya büyük cami benzeri yapıların çevresine konuşlandırılan bu birimler; toplumun ihtiyaçlarına cevap vermesinin yanı sıra, ekolojik bir ortak alan içeren çevresel planlama örneklerini de meydana getirmiştir. Bu yapılar devlet yönetiminin sahip olduğu yönetim anlayışının kentteki yansımaları olarak da görülmektedir (Aydın & Sağdıç, 2016, s. 58). Erken dönem Osmanlı kentlerindeki bu uygulamalar; kenti çevresel açıdan dirençli hale getirdiği gibi, kentsel sürdürülebilirliğe de olumlu yönde etki etmiştir. Bu uygulamalar her ne kadar sosyal yaşam ve çevre arasındaki bir kesişim kümesi içerisinde ortaya çıkmış olsa da kentsel planlama, kent ekonomisi, sosyal adalet gibi birçok alana da olumlu şekilde yansıdığını ifade etmek gereklidir.

Kahire’de suyun her gün yenilendiği ve kentlilerin ihtiyaç duydukları miktarda su almalarına imkân sağlayan su kuyuları yer almaktadır. Kentin dört bir yanına inşa edilen sarnıçlar, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar kentlilere ücretsiz su sağlamıştır (Driaux, 2016, s. 47). Her mahallenin ortasında vakıf tarafından yaptırılmış bu ortak su kuyuları, suyun toplumsal olarak paylaşılmasını teşvik eden bir modeldir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İslam inancının neredeyse 1400 yıl öncesinde sürdürülebilirlik ilkelerini benimsemiş olması ve bunun kentlerde pek çok somut örnekle karşılık bulması oldukça dikkat çekicidir. Her ne kadar İslam hukuk sistemi kentsel ve çevresel hakları gözetici birçok norm içerse de İslam kentlerindeki uygulamalar, normların ötesinde yaşamın tam olarak içerisinde yer almaktadır (Mortada, 2002, s. 716). Önceki başlıkta, bazı İslam kentlerine ve bu kentlerdeki uygulamalara yer verilmiştir. Farklı yöntemlerle ve farklı amaçlarla hayata geçirilmiş bu uygulamalar, kimi zaman toplum kimi zaman iklim kimi zaman da su yönetimi alanlarına yönelik gibi görünse de ortak paydada kent ve çevre alanıyla ilişkilidir. İnsanların ortak yaşam alanı olan kentler, yaşamın devamlılığı için sürdürülebilir ve dirençli bir yapıya sahip olmak zorundadır. Özellikle yaşanabilirlik düzeyinin yüksek olması amaçlanan kentler, bu konuda daha büyük bir sorumluluğa sahiptir. Din ve inanç sistemleri insan yaşamında birçok alanda belirleyici etkiye sahip olmuştur. İnsan yaşamı için temel konumda olan su İsfahan’da Kanat sistemiyle kente gelmiş, Kahire’de sebillerden akmış, Granada’da bahçeleri sulamış ve Cordoba’da avluları serinletmiştir. Vakıflar ağaçlandırma faaliyetleriyle yeşili korumuş ve sayısını artırmış, çevrenin bir diğer paydaşı olan hayvanların bakımlarını üstlenmiştir. Sıcak iklimin etkili olduğu bölgelerde; Badgir (rüzgâr) bacaları, avlulu evler ve suyun mimari içerisindeki döngüsel dolaşımı sayesinde, konut ölçeğinden başlayarak başarılı bir mikro klima oluşturulmuştur. İslam kentleri bilgi, beceri, deneyim, mühendislik bilgisinin yanında insan yaşamının ortak ihtiyaçlarının karşılanması ve diğer canlıların haklarının gözetilmesinin bir arada olduğu bir kent ve çevre yönetimi anlayışı belirlemiştir. Ortaya çıkan bu durum zamandan, teknolojik gelişmelerden, iklim krizlerinden bağımsız olarak kentlerin çevre konusundaki dirençliliğini ve sürdürülebilir yöntemler benimsediğini ortaya koymaktadır. Çalışmanın konusuna bağlı olarak İslam kentlerinin, kent ve çevre alanındaki sürdürülebilirliğini ve dirençliliğini odağına alan bu makalede, incelenen kentler ve sahip oldukları uygulamaların sürdürülebilirlik ve dirençlilik ilkeleriyle örtüştüğü belirlenmiştir.

Tarih boyunca insanların bir arada yaşadığı geniş alanlar olarak kentler artan nüfus, iklim, göç, savaşılar ve krizler başta olmak üzere birçok durumla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle

sorunların ve ihtiyaçların arttığı bu dönemlerde kentler, karşılaşılan durumlara karşı dirençli bir yapıya sahip olmak zorundadır. Günümüzde iklim değişikliğinin belirginleşen etkilerine karşı sürdürülebilirliğin sağlanması ve kentlerin çevre sorunlarına karşı dirençli bir yapıda olması, bugün olduğu gibi geçmiş dönemler için de kentlerin dirençliliğe sahip olması gereken önemli bir alandır. Buradan hareketle İslam kentlerindeki sürdürülebilir ve dirençlilik nosyonu, doğal çevre ve kentsel çevreye ilişkin uygulamalarla çalışmada ele alınmıştır. İslam inancının öğretileri, bireyin çevreye karşı olan sorumlulukları ve yönetim yaklaşımına yansımaları incelenen örneklerde görülmüştür. Cordoba, Granada, İsfahan ve İstanbul gibi çalışma kapsamında incelenen İslam kentlerinde; kentsel sürdürülebilirliği ve çevresel dirençliliği sağlamaya yönelik bu uygulamalar; su yönetimi, kent planlaması, iklimlendirme ve yeşil alan kontrolü gibi pek çok alanda çevre yönetimindeki yetkinliği ortaya koymuştur. İslam kentlerinin çevre yönetiminde sahip olduğu bu yetkinlik, kentlerde sürdürülebilirliğin ve çevresel dirençliliğin altyapısını oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel C.E. (2016). CORDOBA The historical city, capital of the Umayyad Caliphate of Al-Andalus and centre of science and culture, <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/kurtuba>, Erişim Tarihi: 5.12.2025
- Ahmadi, H., Nazari Samani, A., & Malekian, A. (2009). The Kanat: A Living History in Iran. In *Water and Sustainability in Arid Regions* (pp. 125–138). Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-90-481-2776-4_8
- al-Mizan World Environment Agreement (2022). Trees and Green Areas in the Hadith-i Sharif, <https://al-mizan.uskudar.edu.tr/hadis-i-seriflerde-agac-ve-yesil-alanlar#:~:text=If%20you%20have%20an%20apple%20seedling%20in%20your%20hand,Mu%20snad%3A%205%2F415>., Erişim Tarihi: 10.12.2025
- Angelakis, A. N., Capodaglio, A. G., Kumar, R., Valipour, M., Ahmed, A. T., Baba, A., Güngör, E. B., Mandi, L., Tzanakakis, V. A., Kourgialas, N. N., & Dercas, N. (2025). Water Supply Systems: Past, Present Challenges, and Future Sustainability Prospects. *Land*, 14(3), 619. <https://doi.org/10.3390/land14030619>
- Aydın, A. & Sağdıç, Z. (2016). The Relationship Between Architect And Patronage Of Ottoman Mosques In The Sixteenth Century, *Spaces/Times/Peoples: Patronage And Architectural History*, Proceeding Book 57-66. Retrieved from http://archist.arch.metu.edu.tr/system/files/mt_hamilik-compressed.pdf.
- Bakır, A. (1992). Basra, a city founded by Hz. Ömer in Southern Iraq., <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/5/C05015673.pdf>, Erişim Tarihi: 7.12.2025.
- Bibri, S.E. (2021). Data-driven smart eco-cities and sustainable integrated districts: A best-evidence synthesis approach to an extensive literature review. *European Journal of Futures Research Research*, 9(16). <https://doi.org/10.1186/s40309-021-00181-4>
- Bilgiç, D.E. and Hosny, E.A. (2019). The importance of water in religion and beliefs and its reflection in architecture: The example of the Alhambra Palace, *The Journal of Turk-Islam World Social Studies*, 20, 59-76, <http://dx.doi.org/10.16989/TIDSAD.1698>
- Bueno, S., Bañuls, V.A., & Gallego, M.D. (2021). Is urban resilience a phenomenon on the rise? A systematic literature review for the years 2019 and 2020 using textometry. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 66(102588), <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2021.102588>
- Civantos, J. M. M., Rodríguez, B. R., Zakaluk, T., Ramón, A. G., & Martos-Rosillo, S. (2023). Ancestral Integrated Water Management Systems as Adaptation Tools for Climate Change: The “Acequias De Careo” and Historical Water Management of the Mecina River in Sierra Nevada (Granada, Spain). *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 25(1–3), 7–29. <https://doi.org/10.1080/13505033.2023.2293345>
- Driaux D. (2016). Water supply of ancient Egyptian settlements: the role of the state. Overview of a relatively equitable scheme from the Old to New Kingdom (ca. 2543–1077 BC). *Water history*, 8, 43–58. <https://doi.org/10.1007/s12685-015-0150-x>

- Erman, D.O. (2014). Bird Houses in Turkish Culture and Contemporary Applications. *Procedia - Social and Behavioural Sciences*, 122, 306-311, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.1345>.
- Fernald, A., Tidwell, V., Rivera, J., Rodríguez, S., Guldán, S., Steele, C., Ochoa, C., Hurd, B., Ortiz, M., Boykin, K., & Cibils, A. (2012). Modelling Sustainability of Water, Environment, Livelihood, and Culture in Traditional Irrigation Communities and Their Linked Watersheds. *Sustainability*, 4(11), 2998-3022. <https://doi.org/10.3390/su4112998>
- Figueiredo, L., T. Honiden and A. Schumann (2018), "Indicators for Resilient Cities", *OECD Regional Development Working Papers*, No. 2018/02, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/6f1f6065-en>.
- Food and Agriculture Organisation of the United Nations (2014). Kanat Irrigated Agricultural Heritage Systems of Kashan, İsfahan Province Islamic Republic of Iran, https://www.fao.org/uploads/media/IRAN_GIAHS_Proposal_FINAL.PDF, Erişim Tarihi: 7.12.2025.
- Gezer, S. (2008). The 41st Verse of Surah Ra'd within the Framework of Text-Interpretation Relationship, *Journal of Academic Research in Religious Sciences*, 8(1), 145-157.
- Gillner, S., Korn, S., Hofmann, M. and Roloff, A. (2017). Contrasting strategies for tree species to cope with heat and dry conditions at urban sites, *Urban Ecosystems*, vol. 20, 853-865. <https://doi.org/10.1007/s11252-016-0636-z>
- Holling, C.S. (1973), "Resilience and stability of ecological systems", *Annual Review of Ecology and Systematics*, Vol. 4/1, pp. 1-23, <https://doi.org/10.1146/annurev.es.04.110173.000245>.
- Irwing, T.H. (2002). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi / Kurtuba, Ankara, 26, 451-453, <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/26/C26008604.pdf>, Erişim Tarihi: 5.12.2025.
- Islamic Thought Atlas (2018). Basra, <https://islamdusunceatlasi.org/mekanlar/basra/52>, Erişim Tarihi: 7.12.2025.
- Kamash, Z., 2012. Irrigation technology, society and environment in the Roman Near East. *J. Arid Environ.* 86, 65–74. <https://doi.org/10.1016/j.jaridenv.2012.02.002>.
- Karşlı, İ.H. (2012). Environmental Issues and the Qur'an's Teachings on the Natural Environment, *Journal of the Presidency of Religious Affairs*, 18(1), 93-120.
- Martos-Rosillo, S., Ruiz-Constán, A., González-Ramón, A., Mediavilla, R., Martín-Civantos, J.M., Martínez-Moreno, F.J., Jódar, J., Marín-Lechado, C., Medialdea, A., Galindo-Zaldívar, J., Pedrera, A., Durán, J.J., 2019. The oldest managed aquifer recharge system in Europe: new insights from the Espino recharge channel (Sierra Nevada, southern Spain). *J. Hydrol.* <https://doi.org/10.1016/j.jhydrol.2019.124047>.
- Michael, F. L., Noor, Z. Z., & Figueroa, M. J. (2014). Review of urban sustainability indicators assessment – Case study between Asian countries. *Habitat International*, 44, 491–500. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2014.09.006>
- Mikaeili, M., & Memlük, Y. (2012). Badgir: Design with Nature, A Traditional Architectural and Climate Element in the Hot Dry Region of Iran. *ICONARCH International Congress of Architecture and Planning*, (ICONARCH-1, Proceeding Book), 136–146. Retrieved from <https://iconarch.ktun.edu.tr/index.php/iconarch/article/view/64>
- Mortada, H. (2002). *Urban Sustainability In The Tradition Of Islam*, Southampton: WIT Press, <https://doi.org/10.2495/URS020681>
- Özdemir, M. (1996). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi / Gırnata, Ankara, 51-57, <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/14/C14004928.pdf>, Erişim Tarihi: 6.12.2025.
- Öztürk, N. K., & Demirel, Ö. (2021). Montreal City in Terms of Multi-Stakeholder Cooperation and Resilient Cities. *Journal of Economics and Management Research*, 10(2), 24-44.
- Parlak, N. (2025). GRANADA: One of the centres of science and culture in Andalusia., <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/granada>, Erişim Tarihi: 6.12.2025.
- Roldán, J., Moreno, M.F. (2010). Water engineering and management in Al-Andalus. In: Cabrera, E. (Ed.), *Water Engineering and Management Through Time: Learning From History*, pp. 117–130.
- Shojaee, F., & Paezeh, M. (2015). Islamic city and urbanism, an obvious example of sustainable architecture and city. *Cumhuriyet Science Journal*, 36, 231-237. <https://doi.org/10.3390/su16135463>

- Sirror, H. (2024). Lessons Learned from the Past: Tracing Sustainable Strategies in the Architecture of Al-Ula Heritage Village. *Sustainability*, 16(13), 5463.
- Şahri, R. (2024). *İsfahan, a city in Iran*, <https://turkdunyasiansiklopedisi.gov.tr/detay/833/%C4%B0sfahan>, Erişim Tarihi: 7.12.2025.
- Thorén, H. (2014). Resilience as a Unifying Concept. *International Studies in the Philosophy of Science*, 28(3), 303–324. <https://doi.org/10.1080/02698595.2014.953343>
- Toprak, D. and Sivrikaya, Ö. (2025). *SDG 11: Sustainable Cities and Communities*, <https://www.marmara.gov.tr/tr/ska-11-surdurulebilir-sehirler-ve-topluluklar>, Erişim Tarihi: 12.12.2025.
- UNESCO (2009). *Alhambra, Generalife and Albayzín, Granada*, <https://whc.unesco.org/en/list/314/>, Erişim Tarihi: 6.12.2025.
- UNESCO (2014). *Historic Centre of Cordoba (Spain)*, <https://whc.unesco.org/en/urban-heritage-atlas/cordoba/>, Erişim Tarihi: 5.12.2025.
- UN Habitat (2018). *Guide to the City Resilience Profiling Tool*, <https://unhabitat.org/guide-to-the-city-resilience-profiling-tool>, Erişim Tarihi: 11.12.2025
- United Nations (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*, <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>, Erişim Tarihi: 10.12.2025.